

DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMALARI – VII

**TÜRKİYE'DE
DİNLER TARİHİ
(Dünü, Bugünü ve Geleceği)**

TÜRKİYE DİNLER TARİHİ DERNEĞİ YAYINLARI

GEOFFREY PARRINDER'IN MUKAYESELİ DİNLER TARİHİNE KATKILARI*

Ar. Gör. Hammet ARSLAN**

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Dinler Tarihi alanında yapılan araştırmalar bir takım yöntemlerle yürütülmektedir. Bu alandaki çalışmalarda, Sosyoloji ve Filoloji gibi bilim dallarının kullandığı araştırma yöntemlerinden istifade edilmekle¹ birlikte, Dinler Tarihi bilim dalının kendine özgü çalışma yöntemleri de kullanılmaktadır. Bunlardan başlıcaları tarihsel, deskriptif, mukayeseli² ve fenomenolojik yöntemlerdir. Tarihsel yöntemle muhtelif dinlerdeki gelişmelerin kronolojik bir tarzda anlaşılması hedeflenirken; deskriptif yani nitelendirici yöntemle, dinler objektif bir tarzda, herhangi bir yorum katılmaksızın ortaya konulmaya çalışılır. Fenomenolojik yöntem sayesinde dini fenomenlerin yapısı ve özü daha net bir şekilde anlaşılır ve ifade edilir.³ Karşılaştırmalı yöntem sayesinde ise, dinler sahip oldukları tarih, inanç ve uygulamalar açısından mukayese edilir.

* Bu bildiri "Bir Din Araştırmacısı Olarak Geoffrey Parrinder: Hayatı, Kişiliği ve Dinler Tarihinin Katkıları" başlıklı Yüksek Lisans tezimizden [Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Dinler Tarihi) İzmir 2004] istifade edilerek hazırlanmıştır.

** Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı.

1 Bkz. Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay. , Gen. III. Bas. , Ankara 1997. s. 11-12.

2 İlerleyen sayfalarda, metnin akışına göre "mukayeseli" veya "karşılaştırmalı" ifadelerinden herhangi birisi tercih edilecektir.

3 Mehmet Aydın, *Dinler Tarihi'ne Giriş*, Din Bilimleri Yay. , İlaveli II. Bas. , Konya 2002, s. 16.

F. M. Müller'e göre, Dinler Tarihi çalışacak bir kimsenin sahip olması gereken niteliklerden birisi, mukayeseli (filolojik-tarihsel-mitolojik) yöntemi araştırmalarına iyi bir şekilde uygulayabilmesidir.⁴ Bu açıdan Dinler Tarihi, kullandığı yöntem itibarıyla bazı araştırmacılar tarafından dinlerin "karşılaştırmalı" tarihi diye tarif edilirken, bazılarınca, sadece tarihsel bir çalışma değil "karşılaştırmalı-tarihsel bir çalışma" olarak tanımlanır. Bu açıdan Dinler Tarihi, tarihsel süreç içerisinde gelişen dini olayları ve bunların baş aktörlerini çevre ve ortam bağlamında sunmaya çalışır. Belli bir form kazanan dini uygulamalar karşılaştırmalı-tarihsel yöntem sayesinde net bir şekilde anlaşılabilir.⁵

Araştırma konumuzu oluşturan Geoffrey Parrinder da yaptığı çalışmalarda yukarıda zikredilen yöntemlerden hepsini kullanmakla birlikte bilhassa karşılaştırmalı metodu tercih etmiştir. Kendisi, bu yöntemin okuyucu açısından yararlı, yazar açısından ise kullanışlı bir araştırma metodu olduğunu ifade etmiştir. Şimdi Parrinder'ın mukayeseli yöneme bakışı ve bu alana yapmış olduğu katkılar üzerinde duracağız. Ayrıca, onun söz konusu yöntemi kaleme aldığı kitaplara nasıl uyguladığına kısaca göz atmak istiyoruz.

I- Parrinder'a Göre Mukayeseli Araştırma Yöntemi

Geoffrey Parrinder (1910–2005), Batı dünyasında XIX. asrın sonlarında ortaya çıkıp XX. asrın başlarında gelişmeye başlayan Karşılaştırmalı Dinler Tarihi'nin İngiltere ve dünya çapındaki en önemli temsilcilerinden birisi kabul edilmektedir. O, Dinler Tarihi araştırmalarında mukayeseli yöntemi sistematik açıdan eserlerine yansıtan ilk İngiliz bilim adamıdır. Bu açıdan onun söz konusu yöntemi eserlerine uygulayışı ve konuları ele alış tarzı büyük önem arz etmektedir. Ayrıca o, mukayeseli araştırma yönteminin İngiltere'de kurumsallaşmasında ve bu yönde çalışmalar yapılmasında büyük çabalar harcamıştır. Bu çerçevede daha sonra yetişecek olan araştırmacılara ışık tutacak birçok çalışma ortaya koymuş ve çalışmalar yapmaları hususunda çevresindekileri teşvik etmiştir.

4 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Alıcı, *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri*, İz Yay. , İstanbul 2007, s. 64.

5 Ugo Bianchi, *Dinler Tarihi: Araştırma Yöntemleri*, Çev. Mustafa Ünal, Geçit Yay. , Kayseri 1999. s. 3-4.

Parrinder, hayatının uzun bir bölümünü (1933–1958) Afrika kıtasında (Nijerya, Gine, Benin, Fildişi Sahilleri, Gana) geçirmiştir. Burada bulunduğu süre içerisinde misyonerlik, vaizlik ve rahiplik gibi görevlerin yanı sıra Nijerya'daki İbadan Üniversitesi'nde öğretim üyeliği ve idarecilik de yapmıştır.⁶ Bu görevlerin haricinde Afrika halkları üzerine gözlemler ve araştırmalar yaparak bunları kaleme almıştır. Bu sayede, hem kıtanın üzerindeki sis perdelerinin, hem de kıta hakkındaki ön yargıların ve bilgisizliğin ortadan kalkmasına katkı sağlamıştır. Dahası, onun çalışmaları Dinler Tarihi araştırmaları ekseninde empirik ve mukayeseli bir araştırma yöntemi sunması açısından önemlidir.

Parrinder, çalışmalarına teknik bir kullanım olarak "Mukayeseli Din Çalışması" ismini vermiştir.⁷ Çalışmalarını sadece yüzeysel olarak değil, ilk nesillere kadar giderek genel bir yaklaşım çerçevesinde ortaya koymuştur. Mukayeseli Din Çalışmaları da, hem dinlerin benzerlik ve farklılığını ortaya koyar; hem de tarihsel süreç içerisinde benzer davranış kalıplarını ele alır. Bunlara ilaveten folklor, mitoloji, felsefe, teoloji, dil bilim, müzik ve sanat da dini yaşamı anlamak için önemlidir.⁸ Bireysel özellikler açısından ise sabır, sebat, tahammül ve tolerans farklı bir dini öğrenmede en temel esaslardır.⁹

Parrinder'a göre, diğer dini inançları ve ibadet şekillerini önyargısız ve oldukları gibi anlamak beşeri bir ihtiyaçtır. Bu, tarafsızca ve dürüst bir şekilde yapılmalıdır. Bu çalışmaları yapacak kişinin bir inancının olması önemlidir. Çünkü, bütün dinleri hurafe olarak gören bir ateistin, dindar bir kişi gibi diğer inançların manevi havasına nüfuz etmesi ümit dahi edilemez. Parrinder, Mukayeseli din çalışmaları esnasında Afrika'nın birçok bölgesinin yanı sıra Hindistan, Pakistan, Seylan ve Burma'yı ziyaret ederek kitaplarda okuduğu tapınakları, camileri, pagodaları ve manastırları görme şansı elde

6 Martin Forward, *A Bag of Needments: Geoffrey Parrinder and Study of Religion*, Peter Lang AG, European Academic Publisher, Berne 1998, s. 23.

7 Parrinder, "Mukayeseli Din"i şemsiye bir kavram olarak kullanır. Mukayeseli Din terimi diğer dinlerin araştırılmasında genel bir terim olarak kullanılmasına rağmen 1975'ten sonra bazı araştırmacılar onu muhtelif açılardan dinleri karşılaştırmak şeklinde daha belirgin bir anlamda kullanmışlardır.

8 G. Parrinder, *World Religions: From Antient History to the Present*, Ed. , Fact on File Publication, New York 1983, s. 10-11.

9 G. Parrinder, *A Book of World Religions*, Hulton Educational Publication. VI. Baskı, London 1976, s. 10-11.

ettiğini söyler. Milyonlarca kişinin yaşamını doğrudan etkileyen dinleri ve ibadet eden insanları oldukları gibi anlama, dinleri mukayeseli olarak çalışmaya başlamanın temelidir.¹⁰

Parrinder, dinler arasındaki farklılıklardan ziyade ortak ilgilerin araştırılmasına vurgu yapmıştır. İnançlar arasında büyük farklılıklar olduğunu belirtmesine rağmen “*şayet dinler yan yana dururlarsa birbirlerini yok etmeyi denemelerinin yerine güçlerini, cazibelerini ve sezgilerini birleştirerek modern insanın husumet ve kini için yeterli bir zırh görevi üstlenebilir...Günümüzde dinin hedefi insan özgürlüğünü korumaktır*”¹¹ demektedir. Parrinder, diğer dinlerin sapkın inançlar olmadığını belirtmiş ve Hıristiyanları da bu yönde ikna etmeye çabalamıştır. Bu konuda o, “*Hıristiyanlık dışındaki dinlerin varlığını veya onlardaki reformu yok saymak mümkün değildir. Bu gerçeği kabul etmek, Hıristiyan misyonu ve aynı zamanda bir bütün olarak kilise için temel teşkil eder. Farklı dinlerin var olduğu gerçeği dikkate alınmalıdır...*”¹² demektedir.

II- Parrinder’in Mukayeseli Din Çalışmalarına Yaptığı Katkılar

Parrinder’in eserlerinin büyük çoğunluğunu kaleme aldığı XX. yy. ’ın ortalarında üniversiteler, “Mukayeseli Din Çalışmaları”na çok az destek vermekteydi ve dolayısıyla da araştırmacılar bu konuya ilgisizdi. Parrinder’a göre, bu durumun temel sebebi, daha sonraları Londra King’s Kolej’de yaygınlık kazanacak olan geleneksel teolojik atmosferdir.¹³ Londra Üniversitesi Mukayeseli Din Araştırmaları bölümünde çalıştığı süre içerisinde (1958–1977) kendisine 1970’de kürsü tahsis edilmiş ve 1970–1974 yılları arasında Kolej’in Teoloji Fakültesi’nde dekanlık yapmıştır. Bu süreçte o, üniversitenin mukayeseli din derslerinin çok kapsamlı olduğunu düşünmüş ve bazı sınırlamalar yapmıştır. Buna göre, Zerdüştlük, Konfüçyanizm ve Budizm gibi

10 G. Parrinder, *Worship in the World’s Religions*, Faber and Faber Limited, London 1961, s. 13-14; *Comparative Religion*, Sheldon Press, London 1976, s. 20.

11 G. Parrinder, *Comparative Religion*, s. 100 vd.

12 Bu ifadesi açıkça göstermektedir ki, onun zihinsel arka planında Hıristiyanlık ve Hıristiyan misyonu önemli bir yer tutmaktadır. G. Parrinder, “Cristianity and Other Faiths”, *The Modern Churchman*, IV/2, 1960, s. 117 (Martin Forward, *A Bag of Needments*, s. 67’den naklen.)

13 John R. Hinnels, “A Personal Tribute To An Outstanding Career” Ursula King, ed. , *Turning Points in Religious Studies*, I. Baskı, Edinburgh 1990, s. 4.

konu başlıklarını atmış ve onların hepsini bir tek programa yerleştirmiştir. Bu amaçla hazırlanan yeni programın temel konuları önceden üzerinde araştırmalar yaptığı ve iyi bildiği İslam ve Hinduizm idi. Bu dinlere mensup birçok insanın İngiltere’de yaşaması nedeniyle İslam ve Hinduizm’in İngiliz toplumunda bilinmesi önem arz etmekteydi. Ayrıca bu iki din, Ortadoğu ve Uzakdoğu’daki İngiliz sömürgelerinde hâkim inanç konumunda idiler. Ona göre İslam, Hıristiyanlık ile yakın bir ilişki içerisindeydi ve bu sayede diğer Semitik inançların çalışılması için bir başlangıç oluşturacaktı. Hinduizm ise, Budizm ve diğer Hint dinlerinin araştırılmasında temel hareket noktası olacaktı.¹⁴

1970 ve 1980’li yıllardan itibaren dünya dinlerine olan ilginin yavaş yavaş arttığı görülür. Yapılan çalışmalar sayesinde konunun genişlik kazanması sadece Parrinder’in kendisinin değil, aynı zamanda E. O. James, G. S. F. Brandon gibi bu alanla uğraşan kişilerin küçük çalışma grupları oluşturmalarına öncülük etti.¹⁵ Uluslararası Dinler Tarihi Derneği (IAHR) İngiltere şubesi başkanı iken *Religion* dergisinin özel sayısına yazdığı makalede şöyle der: “*Dinler Tarihi, Dinlerin Araştırılması, Mukayeseli Din Çalışmaları, popüler ismiyle Mukayeseli Din, günümüzde Büyük Britanya’da her zaman olduğundan daha çok ilgi görmektedir.*”¹⁶ Parrinder, 1980’li yıllarda da çalışmalarına aktif bir şekilde devam etmiş ve Mukayeseli Din çalışmalarının İngiltere’de kurumsallaşması onun sayesinde olmuştur.¹⁷

Parrinder’in Mukayeseli Din Çalışmalarına akademik katkısı oldukça fazladır. Parrinder’in muhtelif Afrika dinleri üzerine uzun soluklu ve ayrıntılı çalışmalar yapmıştır. Onun yöntemi, benzer ve farklı örnekleri teşhis etmek, bundan sonra da ilk elden bilgi ve tecrübeye dayanarak mukayeseli bir yaklaşım tarzını takip etmektir. Onun *Religion in an African City* isimli eseri, günümüzde de devam ettirilmesi gereken önemli bir hususa işaret etmektedir. Bu eserinde o, dinleri birer “izm” olarak değil özel ve belli bir alanda birbirini etkileyen güçler olarak tanımlamıştır. O, farklı dinlerin ve ırkların

14 Martin Forward, *A Bag of Needments*, s. 23.

15 John R. Hinnels, “A Personal Tribute To An Outstanding Career” Ursula King, ed. , *Turning Points in Religious Studies*, s. 5.

16 G. Parrinder, “Religious Studies in Great Britain”, *Religion* 5: 1975, s. 1.

17 John R. Hinnels, “A Personal Tribute To An Outstanding Career” Ursula King, ed. , *Turning Points in Religious Studies*, I. Baskı, Edinburgh 1990, s. 6; G. Parrinder, *Comparative Religion*, s. 60.

tüm toplumlara tanıtılmasını bir geeksininim olarak görmüştür. Bu konuda diğer araştırmacılara nazaran daha fazla çaba sarf etmiştir.¹⁸

O ayrıca, bu yöntemi ele aldığı *Mukayeseli Din* isimli bir de kitap kaleme almıştır. Bu kitabında, günümüz dünyasında insanların özellikle de gençlerin ilgi odağı haline gelen Asya dinlerinin yanı sıra diğer dinleri de çalışmanın önemini ve hedefini ortaya koyar.¹⁹ Hıristiyanlık dışındaki diğer dini geleneklerin nasıl çalışılması gerektiğini, propaganda ve misyonerlik çalışmalarını ele alır. Ayrıca dünya dinleri arasındaki ciddi farklılıklara dikkat çekerek, bunların sosyal ve kişisel bazda anlaşılmasını önerir. Burada Parrinder, günümüzde dinlerin karşılaşması neticesinde ihtiyaç duyulan toleransın önemine değinir; Hıristiyan, Müslüman, Hindu ve Budistlerin birbirlerinin inançlarına saygı göstermelerini vurgular.²⁰

Dinin insan hayatında önemli bir yere sahip olduğu konusunda araştırmacılar hemfikirdir. Bu noktada karşı karşıya kaldığımız sorun onun nasıl anlaşılacağıdır. Parrinder, "Karşılaştırmalı Din" in elverişli ve kullanıma hazır bir başlık olduğunu söylemekle birlikte şu iki soruyu sormadan geçemez: Dinleri karşılaştırılmalı olarak çalışmak mümkün müdür? Doğunun ve Batının dinleri yağ ve su gibi birbirlerinden farklı değil midir? Ona göre, yapılan çalışmalar ciddi bir şekilde yürütülürse bu sorulara olumlu cevap vermek mümkündür. Bu husus sadece araştırmacılar değil normal bireyler açısından da geçerlidir. Çünkü insanlar arası iletişim ağının hızlı ve yaygın bir şekilde gelişmesi sayesinde herhangi bir dinin mensubu kendi inanç ve ibadetlerini ötekine uygun dille anlatmaktadır. Din mensuplarının anlaşabilme ihtimali en azından Yahudi – Müslüman veya Hindu – Budist gibi birbiriyle (inanç ve coğrafi konum açısından) yakından irtibatlı dinler arasında daha da yüksektir.

18 Bu amaç için, aşağıda kısaca temas edeceğimiz *Asian Religions* ve editörlüğünü yaptığı *World Religions: From Antient History to the Present* isimli eserlerini kaleme almıştır.

19 G. Parrinder, *Comparative Religion* isimli kitabında şu sorulara cevap vermeye çalışır: Mukayeseli Din nedir? Mukayeseli Dinin ortaya çıkış sebebi nedir? Mukayeseli Dinin görevleri nedir? O, hangi yönlerden eleştirilebilir? O, propaganda ile meşgul olanlarla ilgilenir mi? Senkretizm mümkün müdür? Dinler birbirinin tamamlayıcısı mıdır? Reformasyon süreciyle insanların karşı karşıya kaldığı problemler değişti mi? Bir kısmı Hıristiyan bir kısmı da Müslüman ve Hindu'lara yöneltilen bu sorulardan bazıları ise teoloji ile alakalıdır. G. Parrinder, *Comparative Religion*, s. 10.

20 G. Parrinder, *Comparative Religion*, s. 46.

Parrinder, bu yöntemle ilgili olarak şöyle der: “*Karşılaştırmalı çalışmaya hâlâ büyük ihtiyaç vardır ve bu çalışmalar geniş okuyucu kitlesi bulur.*”²¹ Yine bir başka yazısında, Mukayeseli Din hakkındaki düşüncelerinin özünü şu şekilde ortaya koyar: “*Mukayeseli Din çalışmalarına ufkumuzu genişletmek, kendi yanlışlarımızı düzeltmek ve dinin doğası hakkında geniş bir bilgi ortaya koymak için ihtiyaç duyulmaktadır*”²² der. Ayrıca o, “*Diğer dinlerin tecrübeleri Hıristiyan teolojisinin gelişmesine hizmet edebilir ve bu dinler geçmiştekilere oranla daha ciddi ve iyi niyetli çalışmayı hak eder.*”²³ diye ilave etmektedir. Parrinder’a göre, dünya dinlerini çalışmak bu inançların üyeleri ile bir araya gelmeyi ve konuşmayı gerektirir.²⁴ Günümüzde mukayeseli din çalışmaları, modern din bilimlerinin en popülerlerinden biri haline gelmiştir.²⁵ Ona göre, Kutsal metinler bir araya getirilerek, önyargısız bir şekilde her birinin kendi öğretisini ortaya koymasına izin verilmelidir. Ancak birbirlerine üstünlük sağlama çabasına girilmemelidir. Bu sayede birçok bölgede uzun zamandır insanların zihninde soru işareti olarak bulunan büyük dini problemlere bir nebze olsun açıklık kazandırmak ümit edilmektedir.²⁶

21 G. Parrinder, “Dahomey Half a Century Ago”, *Journal of Religion in Africa* 19/3, s. 273

22 G. Parrinder, “And Is It True”, *Religious Studies* 8, s. 19.

23 G. Parrinder, *Christian Debate*, Victor Gollancz Ltd. , London 1964, s. 74.

24 G. Parrinder, “Thematic Comparison”, Frank Whaling, ed. , *The World’s Religious Traditions*, T. &T. Clark Ltd. , I. Baskı, Edinburgh 1984, s. 241; Marcus Braybrooke, “Religious Studies and Interfaith Development” Ursula King, ed. , *Turning Points in Religious Studies*, s. 133.

25 Parrinder’a göre mukayeseli din çalışmalarının önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Seyyid Hüseyin Nasr’ın *Knowledge and Sacred* (Bilgi ve Kutsal), Frederic Copleston’un *Religion and the One* (Din ve Tek), Ninian Smart’ın *Beyond Ideology* (İdeolojiden Öte) isimli kitapları Mukayeseli Din Çalışmaları olmaları hasebiyle önemlidir. Ayrıca, XX. yüzyılda batıda Sosyoloji ve Antropoloji bilimlerinin gelişmesi ve Asya dinleri hakkında bilginin artmasıyla karşılaştırmalı din çalışmaları daha da popüler hale gelmiştir. Bu konuya, teologların, bilim adamlarının, filozofların ve daha birçok kişinin katkısı olmuştur. James Frazer, William James, Bergson, Whitehead, Schweitzer ve Barth bu konulara katkı yapan araştırmacılardan bazılarıdır. G. Parrinder, *Comparative Religion*, s. 9-11; “Thematic Comparison”, Frank Whaling, ed. , *The World’s Religious Traditions*, T. &T. Clark Ltd. , I. Baskı, Edinburgh 1984, s. 241.

26 G. Parrinder, *The Indestructible Soul*, George Allen & Unwin Limited, London 1973, s. 10; *Upanishads Gita and Bible*, s. 14.

III- Parrinder'in Eserlerinde Mukayeseli Yontem

Şimdi de Parrinder'in mukayeseli yontemi eserlerine nasıl uyguladığına bakmak istiyoruz. Bu bağlamda, onun kitaplarını üç kategoriye ayırdık.²⁷ İlk olarak hayatını adanmış olduğu Afrika geleneksel *clini* ile ilgili eserlerini, ikinci olarak, diinya dinlerini karşılaştırmalı olarak ele aldığı eserlerini ve son olarak da Hint ve Asya dinleri hakkındaki eserlerini mukayeseli yontem açısından kısaca değerlendirmeye çalışacağız.

a- Afrika Geleneksel Dininin Mukayeseli Yontemle Ele Alınması

Parrinder, 1933 yılında, misyonerlik çalışmaları için Afrika'ya gittiğinde yirmi üç yaşında idi. Kıtada geçirdiği yaklaşık 25 yıllık sürede, sadece misyonerlik değil aynı zamanda araştırmalar da yapmıştır. O, kıtanın ve kıta halkının ihmal edildiğini, onları açık seçik tanıtan çalışılmalar yapılmadığını, hatta bazı araştırmacılar tarafından aşağılandıklarını vurgulamaktadır. Bilinçli veya bilinçsizce düşülen yanlışlıkların ve eksikliklerin farkında olarak çalışma hayatına başlayan Parrinder, Afrika Geleneksel Dini'nin kendine özgü niteliklerini tespit ederek kutadaki dini gelenekleri anlatmaya çalışmıştır. Ayrıca bunların nasıl çalışılması gerektiği yolunda yontem ve öneriler ortaya koymuştur.

O, Afrika Geleneksel Dini üzerine yapdacak çalışmaların zorluğunun farkında idi. Çünkü, söz konusu geleneklere ait hiçbir dini metin, kurumsallaşmış bir dini yapı, belirli ibadet mekanları, herkes tarafından kabul gören bir ibadet anlayışı ve ahlaki ilkeler mevcut değildi. Dolayısıyla Afrika Geleneksel Dini, diğer bütün dini geleneklerden farklı ve karmaşık bir yapı arz etmekteydi. Parrinder, bu zorlukları aşmak için değişik kabilelerle iç içe yaşamış, onların gündelik yaşamlarını gözlemiş ve soru-cevap yontemiyle dini yaşamlarını anlamaya gayret etmiştir. O, bütün bu izlenimlerini kendi üslubunca kaleme almıştır.

Onun yazarlık hayatına adım attığı ilk ciddi çalışması olan *West African Religions* (Batı Afrika Dinleri) mukayeseli tarzda kaleme alınmış bir

27 Otuzun üzerinde kitabı olan Parrinder'in, bazı eserlerine konumuzla direk bağlantısı olmadığı için burada yer vermedik. Bu çerçevede, mukayeseli araştırma yonteminin bir alt dalı olarak kabul edebileceğimiz konulu karşılaştırma (thematic comparison) tekniği kullanarak kaleme aldığı ve dünya dinlerinde ibadet, mistisizm, cinsel ahlak gibi konuları ele alan eserlerini bu bildiriye dahil etmedik.

eser konumundadır. O, Afrika geleneksel dinine nispet edilen “fetişizm” tarzındaki bazı yanlış yakıştırmaların düzeltilmesini hedeflemiştir. Uzun süre Batı Afrika’da yaşaması, hem araştırmanın devamlılığı açısından faydalı olmuş hem de çevre kabilelerin inançları hakkında birinci elden materyaller toplayarak malumatları arttırmasını sağlamıştır. Dahası bazı kabilelerle birlikte yaşayarak gündelik yaşamlarını gözleme fırsatı elde etmiştir. Kitabın oluşumunda önemli bir katkıyı da bölge halkı özellikle de üniversite öğrencileri yapmıştır. Bu eseri sayesinde, Afrika Geleneksel Dini’nin dünya dinleri arasındaki yerini belirlemiş ve onu sistematik bir şekilde çalışmanın değerini ortaya koymuştur.²⁸ Gözlem ve birlikte yaşamının Dinler Tarihinde ne ölçüde önemli olduğunu göstermesi açısından önemli bir çalışmadır.

Parrinder’in mukayeseli yöntemi coğrafi olarak dar bir alanda uyguladığı *Religion in an African City* (Bir Afrika Şehrinde Din) isimli eseri, Nijerya’nın Ibadan şehrindeki dini çeşitliği ve uygulamaları gözler önüne serer. Bu kitap, onun, ilerleyen yıllarda daha geniş coğrafi alanlarda uygulayacağı mukayeseli çalışmaların bir öncüsüdür denilebilir. Yine, birlikte yaşama, gözlem ve mülakat tekniklerini bu çalışmasında kullanmıştır.²⁹ Ona göre, Afrika’daki dinleri mukayeseli çalışmada karşılaşılan en büyük zorluklardan birisi nüfus dağılımındaki belirsizliktir. Bu araştırmanın bir amacı da daha önceki kitaplarda bahsedilen eski dini uygulamalarının ne kadarının devam ettiğini keşfetmektir.³⁰ Ayrıca böyle bir çalışma neticesinde değişik kültürlerin karşılaşmasının yaratacağı etki de ortaya konulabilir. Bu açıdan Parrinder, Batı Afri-

28 G. Parrinder, *West African Religions*, The Epworth Press, London 1961, s. VII-VIII, 2-6.

29 G. Parrinder, *Religion in an African City*, Oxford University Press, Londra, 1953, s. 5; Martin Forward, *A Bag of Needments*, s. 22.

30 Parrinder, Nijerya tarihinde büyük değişimler yaşandığını belirtir. 1950’li yıllarda, ülkenin antik pagan dini ortadan kalkmaya başlamış ve diğer dinlerin bölgeye yerleşmesi dini yapıyı daha karmaşık hale getirmiştir. Nijerya’nın dini yapısındaki en kayda değer şey İslam’ın yayılışıdır. Kabile üyeliği ve din seçimi yakın ilişki içerisindedir. “Yoruba” kabilesinin çoğu Müslüman iken, “Ibo” kabilesinin büyük çoğunluğu Roma Katolik kilisesine mensuptur. Parrinder, Hıristiyanlığın, 25 yaş altı genç insanlar arasında yaygın iken, İslam’ın, 45 yaş üstünde yaygın olduğunu söyler. Bu yönleriyle kitap, misyonerler için hazırlanan bir rapor veya el kitabını andırmaktadır. G. Parrinder, *Religion in an African City*, Oxford University Press, Londra 1953, s. 1-6.

ka'nın en büyük şehirlerinden biri olan İbadan'da dini çoğulculuğun altını çizmektedir.³¹

Bütün bu çalışmalarıyla o, Afrika'nın artık karanlık kıta olarak isimlendirilmesinin sona ermesine katkı sağlamıştır. Ayrıca o, Afrika halklarının dini uygulamalarının "Kabile Dinleri" veya "İlkel Dinler" şeklinde isimlendirilmesine şiddetle karşı çıkmış, bunun yanlış olduğunu her defasında vurgulamıştır. O, kıtadaki dini uygulamalar için "Afrika Geleneksel Dini" ismini munasip görmüş ve bunu yerleştirmeye çalışmıştır. Onun, Afrika halkları ve dini gelenekleri iizerine yaptığı araştırmalar, yerli araştırmacılara örnek olmuştur ve cesaret vermiştir. Nitekim o, kendisinden sonra devam edecek ve gelişecek bir araştırma sahasının oluşumuna öncülük etmiştir.

b- Dünya Dinlerinin Mukayeseli Yontemle Ele Alınması

Parrinder, 1958 yılında Afrika'dan ayrıldıktan sonra İngiltere'de akademik camiaya dâhil olmuş; ilerleyen zamanlarda kürsü başkanlığı ve idarecilik gibi görevlerde de bulunmuştur. Londra Üniversitesi King's Koleje öğretim elemanı olarak tayin edilmesiyle Mukayeseli Dinler Tarihi dersleri vermeye başlamıştır. Bu dersler çerçevesinde ilgisini diinya dinleri iizerine yöneltmiştir. Neticede, değişik kesimlerden insanları hedef alarak diinya dinlerini anlattığı birçok eser kaleme almıştır.

Bu eserler arasında sayılabilecek olan ve mukayeseli yontem açısından ciddi bir çalışma olan *What World Religions Teach* (Diinya Dinleri Ne Öğretir) başlıklı eserinde dinlerin günümüz dünyasına ne sundukları iizerine yoğunlaşır. Bu hedefle, dinlerin kutsal metinlerinden alıntılar yapar. Kitapta dinler, Hint-Uzakdoğu ve Semitik-Ban dinleri şeklinde iki ana bölüme ayrılmıştır. Her bolum on iki alt başlık ihtiva etmektedir. Yapılacak araştırmalarda bir örnek oluşturması ve okuyucuların konuyu daha iyi anlaması açısından oldukça faydalı bir sınıflandırmadır. Bu kitapta dünya dinlerini tarafsız bir bakış açısıyla incelemiş; empati yontemi kullanarak başkasının kendisine yapmasını istedikleri yapmaya çalışmıştır.³²

31 Rosalind Hackett, "African New Religious Movements" Ursula King, ed. , *Turning Points in Religious Studies*, s. 192; Martin Forward, *A Bag of Needments*, s. 124

32 G. Parrinder, *What World Religions Teach*, George G. Harrap & Co. Ltd, London 1963, s. 7-10.

Editörlüğünü yapmış olduğu, *World Religions: From Antient History to the Present* (Dünya Dinleri: Antik Dönemden Günümüze) isimli eserinde, dinler tarih, coğrafya, sosyal yaşam, modern gelişmeler ve uluslararası ilişkiler açısından ele alınır. Dinlerdeki, Tanrı inancı, amentü, mitoloji, sembolizm ve ibadet gibi birçok ortak tema bu kitapta açıklanmaya çalışılmıştır. Dinlerde benzerliklerin yanında farklılıklar da çok olduğunu ifade eden Parrinder'a göre, Yahudilik ve Hıristiyanlık ile Hinduizm ve Budizm gibi dinler birbirini tarihsel olarak etkilemesine rağmen her bir din kendine has özelliklere sahiptir.³³ Kitap, dini yaşamlardaki muazzam çeşitliliği daha cazip ve ilginç bir şekilde sergilemek için yazılmıştır. Bu çalışma, bütün insanlar, ancak özellikle de öğrenciler için yararlıdır.

Hıristiyanlık dışındaki dinlerin öğrenilmesi amacıyla hazırladığı sözlük türü bir çalışmada, özellikle Hinduizm, Budizm ve İslam'a ağırlık vererek, dinlerin inanç esaslarını ve dini uygulamalarını geniş şekilde anlatır.³⁴ Yine sözlük tarzındaki *A Dictionary of Religious and Spiritual Quotations* (Dini ve Manevi Alıntılar Sözlüğü) isimli bir diğer kitabında birbirinden çok farklı kültürleri üç yüz iktibas ile açıklamaya çalışır.³⁵ Hem kapsamlı ve seçici, hem de antik ve modern bir kitap olan bu çalışmada *Vedalar, Upanişadlar, Bhagavad Gita, Dhammapada, Tao Te King, Gatalar, Eski Ahit, Yeni Ahit, Adi Grant Sahib* ve *Kur'an-ı Kerim* gibi dini metinlerden alıntılar yapılmıştır.³⁶ Eşsiz bir el kitabı statüsünü haiz olan bu kitap, hem genel okuyucu için hem de uzman araştırmacıların herhangi bir konuyla ilgili özlü ifadeleri bir başlık altında bulmasına yardımcı olmayı hedefler. Kitabın nasıl kullanılacağını da belirten Parrinder, içindekiler bölümündeki konu başlığına ilaveten konu indeksinden daha fazla yardım alınabileceğini söyler ki, bu sayede diğer

33 Ona göre, hangi dinin daha yüce ve hakiki olduğuna karar vermek kişisel bir değerlendirmedir ve bu kelamcıların işidir. Zaten, kitabın böyle bir amacının olmadığını ilave eder. G. Parrinder, *World Religions: From Antient History to the Present*, s. 7-15.

34 G. Parrinder, *Dictionary of Non-Christian Religions*, Hulton Educ. Publication, Great Britain 1971, s. 5.

35 G. Parrinder, *A Dictionary of Religious and Spiritual Quotations*, Routledge Publications, Newyork 2000, s. IX.

36 Ayrıca, her ne kadar dini bir yönü olmasa da önemli ve akılda kalır olması nedeniyle Shakespeare'den de çokça alıntılar yapmıştır. Bunun dışında birçok modern teolog, antropolog, yazar ve şair kitaba dâhil edilmiştir. G. Parrinder, *A Dictionary of Religious and Spiritual Quotations*, s. XI.

konulara geçiş kolaylaşır ve daha geniş bir okumaya olanak sağlanır. Kitap, özel referanslar için bir kaynak olmasının yanında kutsal metinleri kısaca gözden geçirmek isteyenler için de yararlı bir eserdir.³⁷

Benzer yöntemi kullanarak hazırladığı bir başka eser de *Avatar and Incarnation* (Avatara ve İnkarnasyon)'dur. Sanskritçe bir sözcük olan *avatar*'ın İngilizce'ye "avatar" olarak girdiğini söyleyen Parrinder, bu kitapta, okuyucuya kolaylık olması amacıyla kelimenin İngilizce formunu kullanmayı tercih etmiştir. Parrinder, *avatara* ile Hıristiyan inkarnasyon inancı arasında yapılan karşılaştırmaların zayıf temellere sahip olduğunu ve kutsal metinlere dayanmadığını belirtir. Kutsal metinleri esas almak suretiyle, inançların temel niteliklerini ortaya koymuş; sadece Hıristiyanlık ve Hinduizm arasında değil diğer dinler arasında da kesin bir karşılaştırmanın olasılığını tespit etmiştir.³⁸ Bu kitap, dinler arasında karşılaştırmalı olarak yapılacak çalışmalara ilham kaynağı olabilecek türdedir.

Şimdi, yitip giden dünya dinlerini ele aldığı eserlerinde, İslam'la ilgili görüşlerinden bir kaçına kısaca temas etmek istiyoruz. O, her şeyden önce tarafsız bir yaklaşım sergilese de bazı teknik kavramları kullanırken kendi Hıristiyan alt zeminini yansıtır. Ancak, Batı dünyasında gördüğü bir takım yanlışlıklar konusunda yazarları ve araştırmacıları uyarmadan geçemez. Mesela, İslam için Batı'da kullanılan Muhammedilik ifadesinin Müslümanlar tarafından hoş karşılanmadığını ve bunun yanlış olduğunu³⁹ ifade eder. Yine, *Kur'an*'ın sıradan insanlar tarafından söylenmiş efsaneler bütünü değil, bir vahiy ürünü olduğunu ve İslam inancının temelini oluşturduğunu belirtir.⁴⁰ Batı'da Hz. Muhammed'e yöneltilen ağır ithamların yanlışlığı üzerinde du-

37 G. Parrinder, *a. g. e.*, s. XII-XIII.

38 G. Parrinder, *Avatar and Incarnation*, Faber and Faber Limited, London 1971, s. 7; Bu eserde o, Tanrının kendisini yeryüzünde insan formunda tezahür ettirmesi anlamına gelen *avatar* cismen bir bedenlenme midir? Sonsuz sayıda *avatar* olması, avantaj mı yoksa dezavantaj mı? İlahi düşünüş ve vahiy arasındaki fark nedir? Tanrının *avatar*ası ve ilahlaştırılmış birer arasındaki fark nedir? gibi sorulara cevap vermeye çalışır. G. Parrinder, *Avatar and Incarnation*, s. 14.

39 G. Parrinder, *A Book of World Religions*, s. 14; *What World Religions Teach*, s. 125; *World Religions: From Ancient History to the Present*, s. 462.

40 G. Parrinder, *What World Religions Teach*, s. 130; *World Religions: From Ancient History to the Present*, s. 471-475; *A Book of World Religions*, s. 100.

rur.⁴¹ Ayrıca o, İslam'daki İsa algısını Batılara anlatmak için de bir eser kaleme almıştır.⁴² Ancak yine de, eserlerindeki plana bakılırsa İslam'ı kafasında net bir yere oturtamadığı izlenimi ortaya çıkmaktadır. Çünkü onu bazen doğu, bazen ise batı dinleri kategorisine dâhil etmektedir.⁴³ Bütün bunlarla birlikte o, İslam'la ilgili bazı yanlış anlaşılmalara ve önyarguların aşılması konusunda takdirkâr bir çaba harcamıştır.

c- Hint ve Asya Dinlerinin Mukayeseli Yöntemle Ele Alınması

Parrinder mukayeseli araştırma yöntemini Hint ve Doğu dinleri üzerine yaptığı bazı araştırmalarda da kullanmıştır. Bu yöntem sayesinde doğunun manevi dünyasının daha net bir şekilde keşfedileceğini ifade etmektedir. Tabii ki, Hint ve Doğu dinleri ancak kendi bağlamlarında ele alınarak ve söz konusu dinlere mensup dindarların ibadet biçimleri dikkate alınmak suretiyle anlaşılabilir. *Dhammapada*, *Bhagavad Gita* ve *Adi Grant Sahib* gibi metinler sıradan bir kitapmış gibi görülmemeli; onların, milyonlarca insanın yürekten bağlı olduğu, her gün okuduğu ve ibadetin merkezinde yer alan kutsal metinler oldukları unutulmamalıdır.

Bu çerçevede onun iki eseri üzerinde durmak istiyoruz. Bunlardan birincisi olan *Asian Religions* (Asya Dinleri) adlı kitabını, Hindistan, Pakistan, Burma ve Seylan'a yaptığı ziyaretler sonucunda yazmıştır.⁴⁴ Asya dinlerine bir giriş olan bu eserde, yaşayan Asya dinlerinin temel inanç esasları ortaya konulur. Bu kitapta, yaşayan dinlerin kısa bir tarihi arka planı, kutsal metinleri, dini hayat ve dinin modern durumu gösterilmeye teşebbüs edilmiştir. Daha önce-

41 G. Parrinder, *Encountering World Religions*, T&T Clark, Edinburgh 1987, s. 84; *World Religions: From Antient History to the Present*, s. 466; *Mysticism in the World's Religions*, Sheldon Press, London 1976, s. 121.

42 Ayrıntılı bilgi için bkz. , G. Parrinder, *Jesus in the Quran*, Sheldon Press, London 1977.

43 Parrinder, *Asian Religions* ve *The World's Living Religions* isimli kitaplarında İslam'ı doğu dinleri arasında kabul ederken *Mysticism in the World's Religions* gibi bazı eserlerinde ise onu Yahudilik ve Hıristiyanlıkla aynı kökten gelen bir Batı dini olarak saymaktadır. *The World's Living Religions* kitabında ele aldığı ilk din İslam'dır çünkü ona göre İslam, Batılıların karşılaştığı ilk doğulu dindir ve diğer doğu inançlarına göre Batı düşünce yapısına en yakın olanıdır. Bu konuda daha fazla bilgi için adı geçen kitaplara bakılabilir.

44 Martin Forward, *A Bag of Needments*, s. 22.

den bu dinler hakkında bilgisi olmayanlar, kitabın başlıca hedef kitlesini oluşturmaktadır.⁴⁵ Araştırma esnasındaki materyal toplama tekniğinin, kitapta kullandığı yöntemin ve içerikte verdiği kutsal metin iktibaslarının ileride yapılacak olan çalışmalara örnek ve yol gösterici olacağını belirtir.

Mukayese yöntemini tercih ettiği bir diğer eseri olan *Upanishads Gita and Bible* (Upanişadlar Gita ve Kitab-ı Mukaddes)da, Hindu ve Hıristiyan metinlerindeki bazı temel öğretileri yorumlamaya çalışır.⁴⁶ Hint kökenli dinlere kaynaklık etmesinden ötürü Hinduizm örneklem olarak alınmıştır. Yine, Hint din geleneği bütünüyle ele alınamayacağından dolayı, klasik Vedanta bütün süreç için model olarak seçilmiş ve incelenmiştir. Semitik kökenli dinler arasından karşılaştırma için Hıristiyanlığın seçilmesinin nedeni ise, kitabı okuyan insanların çoğunluğunun Hıristiyan olması ve bu dinin batıda iyi bilinmesidir.⁴⁷ Kitapta uygulanan yöntem ve planın ileride yapılacak araştırmalara örnek olması hedeflenmiştir. O, bu kitabın tarafsız bir şekilde yazıldığını ve ne Hindu ne de Hıristiyan öğretiyi savunan bir kelim kitabı olmadığını belirtir. Ona göre, bu kitabın hedefi evvela Upanişad düşüncesi hakkında Avrupalıların bir fikir sahibi olmalarını sağlamaktır. Sonra da Upanişad düşüncesi ve Kitab-ı Mukaddes arasındaki önemli paralellikleri ve farklılıkları göstermektedir.

Sonuç

Geoffrey Parrinder, mukayeseli yöntemi en basitinden en karmaşığına veya en dar alanlıdan en kapsamlısına kadar her türlü çalışmasında kullanmıştır. O, belli bir bölgedeki yaygın inanç esaslarını incelemekle başladığı araştırma serüvenine dünyanın bütün yaşayan dinlerini dâhil etmiştir. Her ne kadar çalışmalarının tamamen tarafsız bir gözle yapması ve kaleme alma-

45 Parrinder, bu kitabın iki açıdan önemli olduğunu düşünür: İlk olarak bu eser, bir büyü veya sihir kitabı değil, dinlerin ele alındığı bir çalışmadır. İkinci olarak ise, gerçekleri olabildiğince önyargısız ve anlaşılır bir tarzda sunmaya çalışmış ve okuyucu kendi sonucunu çıkarmada hür bırakılmıştır. G. Parrinder, *Asian Religions*, Sterling Publishers, New Delhi 1977, s. 1-4

46 G. Parrinder, *Upanishads Gita and Bible*, Sheldon Press, II. Baskı, London 1975, s. 15.

47 Parrinder'a göre, Hindu ve Hıristiyan öğretilerini gelişigüzel bir şekilde karşılaştırmanın hiçbir yararı yoktur. Fakat bu işlem ciddi ve detaylı bir şekilde yapılırsa gerçek bir ihtiyacı karşılayacağında şüphe yoktur. G. Parrinder, *Upanishads Gita and Bible*, s. 9-11.

sına rağmen onun çalışmalarının merkezinde kendi Hıristiyan kimliği yatmaktadır. Bütün bunlarla birlikte büyük oranda tarafsız kalmayı başarabilmiş ve dinleri oldukları gibi sunmaya çalışmıştır. Hatta, dinleri olduklarından farklı tarzda anlatan, ötekini aşağılayan ve değersiz gören araştırmacıları eleştirmekten geri kalmamıştır. Üstelik onların yaptığı hata ve yanlışlıkları düzeltme çabasına dahi düşmüştür. Bu yüzden o, değişik din mensupları tarafından okunmuş ve övülmüştür.

O, mukayeseli yöntemi kendine uygun bir tarz içerisinde eserlerine uygulamayı tercih etmiştir. Araştırma için materyal toplama sürecinde önceliği bir arada yaşamaya, gözleme, mülakata ve kutsal metin ifadelerine vermiştir. Bu nedenle gerçekleri olabildiğince yalın ve önyargısız bir biçimde sunma şansı elde etmiştir. Ayrıca, eserlerinde herhangi bir yargıya yer vermemiş ve okuyucu kendi sonucunu çıkarmada hür bırakılmıştır. Ona göre, dinleri üstünkörü bir şekilde karşılaştırmanın hiçbir yararı yoktur. Ancak bu iş, sabırlı, ciddi ve dikkatli bir şekilde yapılırsa gerçek bir ihtiyacı karşılar ve birçok sorunu ortadan kaldırır.

Sonuçta Parrinder, Mukayeseli Dinler Tarihine birçok eser kazandırmıştır. Onun eserleri, değişik branşlardaki üniversite öğrencilerinden din alanında uzmanlaşmak isteyenlere, sıradan vatandaştan akademisyenlere kadar toplumun birçok kesimine hitap etmektedir. Araştırmalarını başta kendi ülkesi, İngilizce konuşan halklar ve Hıristiyan dünyası olmak üzere bütün halklara yararlı olması için yaptığını vurgular. Mesela, hedef okuyucu kitlesi için yabancı olan kelimeleri eğer mümkün ise tercih etmemiş ve onun yerine aşina olunan ifadeleri kullanmıştır. Böylece, oldukça yararlı eserler ortaya koymuştur. O, mukayeseli yöntemi sadece eserlerine uygulamakla yetinmemiş, üniversitede idarecilik yaptığı dönemlerde eğitim müfredatını bu yöntem çerçevesinde şekillendirmiştir. Bu sayede öğrencilerin yaşayan dünya dinleri hakkında daha donanımlı olacağını düşünmüştür. Bu çerçevede yine ülkesinin farklı sosyal tabakalarını ve sömürgelerle olan dış ilişkilerini göz önünde tutmuştur. Çünkü onlarla sağlıklı bir iletişim kurmanın, onları tam ve doğru bir şekilde tanımakla mümkün olduğunun bilincinde idi. Bütün bunlara ilaveten din alanında uzmanlaşmak isteyen öğrencilerine bu yöntemi hararetle tavsiye etmiş; onları mukayeseli yöntemi kullanarak araştırma yapma konusunda teşvik etmiştir. Buna binaen birçok genç araştırmacı onun çalışma yöntemini benimseyerek önemli eserler ortaya koymuşlardır.